

УДК 338.43.01

Мороз О. В.

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

Семцов В. М.

к.е.н., доцент кафедри фінанси і кредит Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

Острий І. Ф.

асистент, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

**ХОЛДИНГИ В СУЧАСНОМУ
СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ :
НАСЛІДКИ, МАСШТАБИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ**

Moroz O. V.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Simulation in Economy, Vinnytsia national technical university, Vinnitsa

Semtsov V. M.

PhD (Economics), Associate Professor, Department of finance and credit Vinnitsa research institute of Economics Ternopil National Economic University, Vinnitsa

Ostryi I. F.

Asistant, Vinnytsia national technical university, Vinnitsa

**HOLDING IN MODERN
AGRICULTURE UKRAINE:
EFFECTS, SCALE AND FUTURE ACTIVITIES**

Анотація. У статті проведено комплексне дослідження діяльності холдингових об'єднань як однієї із найбільш поширених форм організації підприємництва у сільському господарстві України. На основі первинної та аналітичної інформації ідентифіковано основні негативні та позитивні аспекти їх діяльності в аграрній сфері. Розглянуто окремі аспекти оподаткування та державного регулювання агрохолдингів в Україні. Звернуто увагу на приховані особливості економічної залежності та системи контролю в структурах вітчизняних агрохолдингів. Підкреслено значення та роль неспостережуваних економічних процесів в діяльності вітчизняних аграрних підприємств. Проведено аналіз динаміки діючих сільськогосподарських підприємств України за розміром сільгоспугідь і на підставі цього з'ясовано, що організаційна структура галузі на пореформеному етапі вже сформувалася.

Summary. This article provides a comprehensive study of holding groups as one of the most common forms of business in agriculture of Ukraine. Based on primary and analytical information identified major negative and positive aspects of their activities in agriculture. We consider some aspects of taxation and government regulation of agricultural holdings in Ukraine. Attention is paid to the shadow factors of economic dependency and control systems in the structures of domestic holdings. The importance and role of unobservable economic processes of domestic agricultural enterprises. The analysis of the dynamics of existing agricultural enterprises in Ukraine by farmland and on this basis it was found that the organizational structure of the industry in the post-reform phase has formed.

Ключові слова: аграрний сектор, агрохолдинг, реформи, ефективність, неспостережувані економічні процеси, інформація.

Keywords: agricultural sector, agricultural holding, reform, efficiency, unobservable economic processes, information.

Постановка проблеми. Ринкові реформи в сільському господарстві України супроводжувалися активними реорганізаціями форм господарської

діяльності, перерозподілом структури володіння і активів галузі. Все це призвело до кардинальних змін у внутрішній структурі та характері діяльності сучасного вітчизняного сільськогосподарського підприємства. Саме з цим пов'язуємо зміст такого поняття як організаційна динаміка в процесі реформ; при цьому розглядаємо таку динаміку водночас як результат реформ, а також як фактор ефективності змін. При цьому певним феноменом вітчизняного сільського господарства у координатах ринкових реформ стала поява агрохолдингів як, очевидно, принципово нового організаційного типу підприємства. Водночас у суспільстві зберігаються явно неоднозначні оцінювання наслідків діяльності цієї групи господарств. Все це має як науковий, так і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційна динаміка у реформованому вітчизняному сільському господарстві, у т.ч. фактор агрохолдингів, активно вивчається в Україні. Найбільш детально зазначені питання представлені у роботах В. Андрійчука [1-3], О. Бородіна, А. Гуторова [4], А. Данкевича [5], М. Кропивко [6], П. Гайдуцький [7], Ю. Лупенко, П. Саблук та ін. [8], В. Месель-Веселяк [9] та ін. Найбільше уваги у цих та інших роботах приділено питанням опису причин появи агрохолдингів, наявності переваг щодо ефективності у порівнянні з іншими організаційними типами, визначення позитивних та негативних наслідків діяльності цієї групи підприємств, оцінювання розмірів їхньої діяльності тощо. Слід відзначити достатньо різні точки зору, перш за все щодо ролі агрохолдингів та їхніх перспектив. З огляду на зазначене спектр вище викладених питань представляється полем актуальних на даний час досліджень.

Мета дослідження : узагальнити первинну та аналітичну інформацію щодо оцінювання масштабів та перспектив діяльності агрохолдингів в Україні.

Результати дослідження. За даними В. Андрійчука [1 та ін.], з різних мотивів капітал до аграрного сектору в Україні почав надходити у великих обсягах після 2000 р., що і визначило процес концентрації виробництва. Аналітиками обґрунтовано економічну закономірність появи великих холдингів

на пострадянському просторі, в основі чого полягає ефект концентрації виробництва, а поява агрохолдингів збігається з аграрними кризами, що розгортаються паралельно з економічним зростанням в інших галузях, а також з проведенням аграрних реформ, прискоренням капіталізації та індустріалізації аграрного сектору. Слід звернути увагу на точці зору ряду дослідників [1-3, 7-9], за якою процес концентрації в економіці, у т. ч. аграрній, розглядається як глобальна і універсальна тенденція; при цьому такого поняття як «оптимальний» розмір підприємства не існує, а стратегія розвитку підприємств, як свідчать фактичні дані, відбувається за вектором зростання масштабів виробництва і обсягу залучених ресурсів, у т.ч. земельних, і саме на цій основі – забезпечення конкурентоспроможності; така ситуація відбиває об'єктивні економічні закони, які не можуть вважатися негативними апріорі.

В свою чергу, причини створення агрохолдингів О. Бородіна та А. Гуторов вбачають [4] у тому, що функціонування перехідних ринків із викривленими ринковими механізмами призвело до гіпертрофованого розвитку вертикальної та горизонтальної інтеграції, яку спочатку використовували як інструмент оптимізації надмірно високих транзакційних витрат і ризиків; при цьому в умовах нерозвинених ринків встановилися також нерівні умови конкуренції. Отже, за такої постановки питання мова йде про прямі дисфункції ринкового середовища, що перманентно мали місце в процесі реформ.

На думку А. Данкевича [5], створення агрохолдингів стало своєрідною відповіддю аграрної економіки України вимогам ринку, де основним стали зусилля бізнесу на відновлення порушених міжгалузевих зв'язків і диспаритету цін, а також відновлення самодостатньої кредитної системи; при цьому основною передумовою появи агрохолдингів стала невисока ціна входження до ринку та недооцінка вартості землі, що різко підвищило віддачу від інвестицій, значно нижча заробітна плата. Загалом же, на думку дослідників [5-6], мотивами створення агрохолдингів були і залишаються: забезпечення власного виробництва сировиною, закріплення на ринку землі, диверсифікація фінансових ризиків, контроль за процесами виробництва, розширення та

опанування нових ринків збуту продукції власного виробництва та сфери господарської діяльності, пільгове оподаткування тощо.

Проте дані мотиви є загальновизнаними і не мають суперечливого тлумачення, адже з точки зору пріоритетів ведення бізнесу зазначене є логічним. Водночас хотіли б підкреслити важливість висновків, що були зроблені [10-11] стосовно того, що діяльність агрохолдингів перебуває фактично в «інформаційному затінку», тобто під дією т. з. «прихованих економічних процесів». До останніх можна віднести низку заходів із мінімізації оподаткування (детальне аналізування зазначеного наведено у [12]), набуття холдингами права на державну підтримку, прихований характер власності і цілий ряд інших явищ, які свідчать про поширення т. з. «опортуністичної» економічної діяльності, що висвітлено у [13].

У науковій літературі достатньо багато уваги приділено визначенню економічних переваг агрохолдингів. Так, акцентовано на тому, що агрохолдинги характеризуються істотними економічними перевагами у порівнянні з іншими організаційними формами. Це проявляється у досягненні високого рівня продуктивності, ефективності, технологічності, техніко-ресурсного забезпечення, високої оплати праці і т.д., що відзначено у роботах [5-6, 14 та ін.].

Водночас у науковій літературі достатньо широко представлено негативні оцінки діяльності агрохолдингів. Вказується [3, 6-9, 14 та ін.] на те, що діяльність агрохолдингів приводить до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій за рахунок монополізації, перерозподілу власності та зниження життєвого простору для діяльності інших форм господарювання, загострення соціальних проблем через звільнення працівників і зростання безробіття, недонадходження податкових платежів у місцеві бюджети, поглиблення дисбалансу галузевої структури виробництва і нераціонального використання землі, недостатньої участі у розвитку сільських громад і територій, слабого суспільного контролю за їхньою діяльністю.

В.Меселем-Веселяком до недоліків агрохолдингів також віднесено [9] логістичну неефективність.

У цьому аспекті, як вважаємо, дуже важливим є питання того, наскільки всім зазначеним негативам сприяло створення агрохолдингів: якщо агрохолдинги обумовили основні наявні у галузі дисфункції, то тоді цей фактор став доленосним у розвалі традиційного для 60-90-х рр. XX ст. сільського господарства. Натомість, якщо криза охопила галузь в силу інших причин системного змісту, а агрохолдинги, умовно кажучи, зайняли нішу, що звільнилася, то тоді поширені негативні оцінки виглядають щонайменше некоректними. Схиляємось до останньої тези. Відповідь на ці питання логічно визначає різну аграрну політику в країні. Як видно, вчені і політики мають різні точки зору. Очевидно, природа вказаних вище трансформацій залишається мало дослідженою і потребує не емоційного, а економічного опису.

На думку О. Бородіної та ін. [4], в українських умовах позитивний потенціал кооперації та інтеграції сільгоспвиробників було заміщено негативною тенденцією капіталізацією на принципах холдингу. При цьому розвиток агрохолдингів супроводжувався і продовжує супроводжуватися постійним нарощуванням їхньої капіталізації. Водночас формується новий корпоративний устрій на селі, де конкурентних переваг досягають за рахунок монополізації ринкової влади, рентоорієнтованої поведінки і максимізації, на думку авторів «... різних інституційних ефектів» (*кін. цит.*) [4, с. 27]. Детальний опис таких ефектів безумовно представляв би цікавість. Цими ж авторами до негативів агрохолдингів віднесено появу тіньового ринку землі із одночасним формуванням механізмів тіньового контролю над її розподілом.

З приводу вище зазначеного хотіли б відзначити, що проблема рентоорієнтованої поведінки зовсім не є органічною складовою діяльності тільки агрохолдингів. Очевидно, ця проблема виявилася надактуальною для всього періоду ринкових реформ в Україні, на що наголошено у працях авторів статті [10-13]. В свою чергу, тіньовий ринок землі, який дійсно існує, як вважаємо, виник не в силу діяльності агрохолдингів, а через відсутність

остаточної ринкової легітимізації даного ринку та поширення опортуністичної поведінки тих агентів, що мають вплив на регулювання земельних відносин, а також є реципієнтами даного ринку. Іншими словами, зазначені дисфункції не є наслідком діяльності агрохолдингів, а поведінка останніх принципово нічим не відрізняється від діяльності інших форм бізнесу в Україні; натомість проблема полягає у формуванні явно неефективної форми конкурентного середовища на вітчизняному соціоекономічному просторі, що значною мірою обумовлено неспостережуваними економічними процесами.

В. Андрійчуком основні тенденції розвитку потужних сільськогосподарських підприємств також розглянуто [3] через оцінювання функціонування агропромислових компаній (або агрохолдингів у редакції даного автора) в світлі факторів загрози т. з. «приватного та орендного латифундизму», а також орендозакріпачення, розвитку монополізму на продовольчому ринку; до окремих дисфункцій віднесено втрату прозорості бізнесу та здійснення інтенсивної експансії іноземного капіталу до агробізнесу.

Щодо остаточної тези, то хотіли б зазначити певну суперечливість зроблених висновків, адже переважаючою точкою зору до останнього часу залишалася думка про необхідність забезпечення інвестицій, у т. ч. іноземного капіталу. В переважній більшості випадків економістами зростання впливу останнього вітається, тому вислів «експансія» (так само як і дисфункції латифундації), що мають негативні оцінки потребують додаткової аргументації.

М. Кропивком стверджується, що діяльність агрохолдингів призводить до «... вимивання коштів із сільських територій і зростання соціальної напруги на селі» (кін. *цит.*) [15, с. 5]. Між тим, процес «вимивання коштів», очевидно, потребує економічного опису, адже агрохолдинги не є учасниками жодних соціальних програм, спрямованих на розвиток села. Такі програми фактично згорнуті на даний час і завжди були малобюджетними, тобто навряд чи мали якесь істотне значення. Українське село було фактично покинуте державою в умовах перманентної соціально-економічної кризи, викликаній реформуванням всього суспільного устрою, тому вказані негативи навряд чи стали результатом

холдингування аграрного сектору економіки. І чи взагалі є сенс підтримувати неефективні структури з великою кількістю працівників? Хотіли б наголосити і на тому, що не знайдено жодного прикладу примусового закриття ефективно функціонуючих сільськогосподарських підприємств. Численні випадки економічного поглинання активів цих підприємств агрохолдингами відбувалися за згоди керівників/власників підприємств, принаймні окремих груп працівників, власників земельних та майнових паїв. Твердження про примусову оренду землі в більшості своїй не підтверджена юридично зафіксованими фактами, а відомі випадки протилежного найчастіше не стосуються агрохолдингів. Таким чином хотіли б наголосити на наступному: поширення діяльності агрохолдингів відбувалося не за рахунок ліквідації малого та середнього бізнесу, а в наслідок його неефективної діяльності.

Разом з тим хотіли б підкреслити наявність серйозних інших соціально-економічних проблем, що пов'язані із діяльністю агрохолдингів. Так, у наших роботах [12, 16-17] описано негативний ефект концентрації ринкової влади з боку агрохолдингів у сфері відносин «великий аграрний бізнес – сільські громади – держава», де відзначено деструктивну роль реальних інтеграційних процесів. Це полягає у формуванні особливої рентоорієнтованої поведінки агрохолдингів, яка передбачала отримання економічних переваг за рахунок тіньових схем мінімізації податків, поглинання активів підприємств, уникнення функцій соціально-економічної підтримки місцевих громад. А. Данкевичем також зазначено [5], що в Україні традиційно функціонує велика кількість тіньових агрохолдингів, власники яких не виділяють аграрний бізнес окремо. Саме подолання зазначених негативних тенденцій потребує наукового обґрунтування.

Окремим питанням вважаємо визначення масштабів діяльності агрохолдингів в Україні. Так, за даними М. Кропивка та ін. [6], розмір площ земель у їхньому використанні після 2010-х рр. стабілізувався і становить в середньому біля 60 тис. га. За цими ж підрахунками, зазначені формування сьогодні контролюють біля 8,7 млн. га, тобто 23,5 % сільськогосподарських

угідь країни, у т. ч. 41,3 % угідь, які оброблялися сільськогосподарськими підприємствами. Загалом же не можна не відзначити суперечливу інформацію про кількість, розміри та прогнози діяльності агрохолдингів. Наведемо посилання на роботи різних дослідників у хронології за період з 2004 р. і до останнього часу. Так, за даними О. Бородіної та ін. [4], впродовж 2004-2008 рр. в Україні відбулося прискорене формування агрохолдингів із площею 50-100 тис. га. Натомість, після кризи 2008 р., з 2009 р. спостерігалось скорочення площ у діяльності агрохолдингів від 25 до 60 % – відбулося масове поглинання т.з. «слабких» агрохолдингів. За цими ж даними, у 2010 р. в країні діяло 60 холдингів, які обробляли близько 4 млн. га землі, тоді як у 2011 р. – 75 із площею 5-6 млн. га. Найбільшим на 2012 р. відзначено підприємство UkrLandFarmingPLC, в обробітку якого було більше 436 тис. га.

О. Садовник оцінював [18] кількість агрохолдингів на 2006 р. у 15 підприємств, до яких відніс ті, що обробляли понад 30 тис. га. На 2009 р. А. Гуторовим відзначено [19] кількість агрохолдингів у 40 од. із загальною площею землі 4 млн. га (близько 11 % по країні); найбільшим визначено ТОВ «Українські аграрні інвестиції», яке обробляло 330 тис. га та об'єднувало 80 підприємств. За даними С. Нікітченко [20] відзначено зростання частки господарської діяльності агрохолдингів, що відбувалося переважно за рахунок поглинання підприємств площею від 1 тис. до 4 тис. га. Найбільшим на 2007 р. даним дослідником відзначено ММК ім. Ілліча, в обробітку якого на цей час було 240 тис. га; за цими ж даними у 2009-2011 рр. на 3 найбільші агрохолдинги припадало 68 % іноземних інвестицій галузі.

За даними Ю. Нестерчук [21], у 2007 р. 25 агрохолдингів із більше 30 тис. га мали в обробітку по країні 2,5 млн. га, тоді як кількість інших агрохолдингів оцінювалася у 70-80 підприємств, які обробляли ще 2,0-2,5 млн. га. На 2008 р. даним дослідником прогнозувалося стрімке збільшення кількості агрохолдингів до 140 і більше із загальною площею землекористування 6,2-7,0 млн. га. На прикладі Черкаської області виділено [21] 15 агрохолдингів (або 3,7 % від загальної кількості підприємств), які обробляли до 15% сільгоспугідь області.

За оцінками Л. Мельника та ін. [22], на 2010 р. в Україні налічувалося понад 50 агрохолдингів, які мали чіткі перспективи до розширення своєї діяльності. За оцінками М. Моїсєєва [23] та С. Дідуса [24], на 2011 р. діяло близько 30 агрохолдингів, які контролювали близько 10% сільгоспугідь по країні (3 млн. га). За даними ж А. Данкевича [5], на 2011 р. (тобто у цей самий час згідно попередніх публікацій) діяло понад 60 великих холдингів із загальною площею землекористування понад 6 млн. га, більшість з яких не було виділено в окремий бізнес, тоді як понад 10% сільгоспугідь було зосереджено у діяльності 25 найбільших підприємств. Цим же автором встановлено встановлено, що впродовж 2001-2009 рр. спостерігалася тенденція збільшення розмірів підприємств понад 5 тис. га, насамперед у групі підприємств 5000-8000 га (з 11,4 до 12,2%) та – особливо – понад 8 тис (з 5,3 до 20,5 тис. га). У роботі В. Месея-Веселяка [9] повідомлено, що на початок 2011 р. в Україні функціонувало 96 агрохолдингів із розмірами землекористування 10 тис. га і більше (середня площа – 98 тис. га); слід звернути уваги на точці зору даного автора про те, що даних, які б свідчили про більшу ефективність агрохолдингів, ще недостатньо з огляду на нетривалий період їхнього функціонування.

Водночас за даними В. Андрійчука [14] у 2012 р. функціонувало 83 агрохолдинги (агропромислові формування) із площею більше 20 тис. га, що склало 6,5 млн. га сільгоспугідь; найбільшим підприємством визначено «Укрлендфамінг» – 532 тис. га. Публікації приблизно цього саме часу (на 2013 р.) М. Кропивка [6] містять дані про діяльність в Україні близько 100 агрохолдингів, які контролювали близько 8,7 млн. га сільгоспугідь (або 23,5%). Слід визнати, що між 83 і 100 агрохолдингами є велика різниця, і якщо у статистиці країни не відслідковується така велика кількість підприємств та характер використання величезної кількості землі, то це істотно спотворює загальну інформаційну картину.

Таким чином, як бачимо, можливо скласти лише загальні тенденції динаміки, проте повного опису діяльності даної організаційної форми аграрного бізнесу за доступними даними здійснити явно проблематично. В

деяких випадках наведені цифри потребують щонайменше уточнення; не зрозумілою виглядає ситуація коли одним автором наводяться цифри [21] у 70-80 агрохолдингів – виникає питання: наскільки можна оцінити похибку у 10 надвеликих підприємств? Як можна досліджувати об'єкт із такою варіацією? Пояснити зазначене можливо лише тим, що відсутні спільні і загально визнані підходи до того, які саме підприємства слід відносити до агрохолдингів, адже загалом статистика по підприємствам в розрізі окремих регіонів і країни в цілому існує. Відсутність або виключно велика неточність інформації такого роду виключає розробку вірних регулятивних дій.

Не менш дискусійним питанням стали прогнози щодо діяльності агрохолдингів. Так, на думку А. Данкевича [5], площа землі у діяльності агрохолдингів зменшиться у подальшому до 50-100 тис. га. О. Бородіна та ін. також вважають [4], що холдингізацію не слід вважати довгостроковою стратегією розвитку, а тому роль вітчизняних агрохолдингів буде з часом зменшуватися. Натомість у роботах В. Андрійчука [3] надані прогнози зростання діяльності підприємств цієї групи. За оцінками М. Кропивка, здійсненими у 2013 р. [6], до 2015-2016 рр. кількість агрохолдингових формувань збільшиться із 100 до 170-180, і ними будуть контролюватися біля 28-30% земель сільськогосподарського призначення. Як бачимо, наведені прогнози є діаметрально протилежними. На нашу думку, така суперечливість цифр – і у випадку надання кількісних оцінок реального стану, і щодо прогнозів – обумовлена певною мірою тим, що діяльність агрохолдингів носить міжрегіональний та прихований характер.

З огляду на вище зазначені питання позиція авторів цієї статті має наступну інтерпретацію. Так, аналізування статистичних даних по Україні за 2009-2015 рр. [25-27] засвідчило тенденцію усталеності пропорцій. Не зважаючи на чисельну перевагу – 70-71 % від загальної кількості – групи малих агроформувань (до 500,0 га), їхня частка на ринку оренди землі була найменшою - близько 13%. Частка середніх агроформувань (501,0 – 2000,0 га) складала більше 9% від загальної кількості та більше 25 % - від загального

показника землекористування. Натомість частка великого аграрного бізнесу була чисельно найменшою (близько 5 %), проте визначала характер землекористування, перевищуючи 60% бар'єр даного показника (табл. 1). Якщо ж брати до уваги суб'єкти аграрного бізнесу із розмірами більше 10 000 га, то їхня частка впродовж зазначеного періоду становила близько 0,3% від кількості підприємств та близько 16 % на ринку оренди землі.

Таблиця 1

Динаміка діючих сільськогосподарських підприємств України за розміром сільгоспугідь

Групи підприємств	Рік	% від загальної кількості*	% від загальної кількості сільгоспугідь підприємств
0,1-500,0 га	2009	71,7	13,1
	2010	71,6	12,7
	2011	71,6	12,8
	2012	70,9	12,6
	2013	70,8	12,9
	2014	70,5	12,8
	2015	70,3	12,9
501,0-2000,0 га	2009	9,7	27,8
	2010	9,4	26,6
	2011	9,1	25,6
	2012	9,2	25,4
	2013	9,4	25,5
	2014	9,5	25,8
	2015	9,6	26,0
2001,0 і більше	2009	4,1	59,1
	2010	5,4	60,7
	2011	5,3	61,6
	2012	5,2	62,0
	2013	5,2	61,6
	2014	5,1	61,4
	2015	5,1	61,1

Примітка: * - без підприємств, які не використовували сільгоспугіддя

Джерело: статистична звітність [25-27].

Вказані дані, на наш думку, не свідчать про тенденцію монополізації ринку оренди сільгоспугідь в Україні з боку надвеликих агроформувань, адже показник 16% не складає навіть чверті земельного банку. В свою чергу, слід підкреслити, що найбільша частка землі – близько 45 % – використовувалася господарствами із показниками землекористування від 2001,0 до 10 000,0 га,

у т. ч. близько 40 % – агроформуваннями від 2 до 7 тис. га сільгоспугідь, тобто саме тих організаційних типів, що визначали характер господарювання у колишньому СРСР і які ніяк не вважалися надвеликими, а дорівнювали найчастіше розміру середнього колгоспу чи невеликого радгоспу.

З точки зору аналізування загальної організаційної динаміки у галузі вважаємо, що більш коректно стверджувати про стабілізацію на 2010-2017 рр. ситуації, коли частка окремих груп істотно не змінювалася, тобто організаційна структура галузі на пореформеному етапі вже склалася.

Більш детальними дослідженнями передбачалося на прикладі окремих адміністративних районів Вінницької області здійснити аналізування короткострокової динаміки діяльності великого аграрного бізнесу на фоні інших організаційних форм. Відповідно за період 2010-2015 рр., на прикладі Жмеринського району Вінницької області вивчалися кількісні та структурні зміни щодо динаміки діяльності агроформувань із визначенням особливостей діяльності великого аграрного бізнесу; окремі дані вивчалися також на прикладі Крижопольського району цієї області та області в цілому. Попередні (на 2010 р.) дані щодо діяльності агрохолдингів на території Жмеринського району Вінницької області були апробовані у роботі [12]; ці цифри наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Структура аграрного бізнесу Жмеринського району Вінницької області та кількість землі в обробітку (га) на 01.01.2010 р.

№	ЄДРПОУ	Сільськогосподарські підприємства	Кількість землі
1	00385661	СВАТ "Браїлівське"	14848,50
2	34657396	ТОВ "Курланд"	10200,00
3	03377840	ТОВ "Мир"*	1766,00
4	03732886	ПСП "Мрія"*	1783,00
5	34744745	ПП "Кармалюківський аграрій"*	1371,00
6	25496829	ПАФ "Колос"	2825,00
7	34744719	ТОВ "Куриловецьке і К"	1829,00
8	03732979	ТОВ "Платани"	649,58
9	30802959	ДП "Кастор" ВАТ "Агромаш"	570,00
10	05471922	Чернятинський аграрний коледж ВДАУ	412,70
11	00414368	СВАТ "Федорівське"	211,00
12	33618953	ТОВ "Згар Плюс"	230,50
13	32061855	СП ТОВ "Еннс-Інвест"	206,00
		Малі незвітуючі підприємства	926,60
		Всього:	37828,88

		Фермерські господарства	
1	30067263	СФГ "Кравчука В.С."	985,00
2	34020894	ФГ "Жмеринська зернова компанія"	745,00
3	34417014	ФГ "Дзялів"	1020,00
4	20080509	ФГ "Надія"	353,88
5	34303612	ФГ "Підгурське джерело"	88,00
6	34744771	ФГ "Шарм – ОМ"	215,00
7	30802876	ФГ "Перемога"	140,00
8	35500553	ФГ "Рожепське"	588,00
9	33142966	ФГ "Оксамит МД"	197,84
		Всього:	4332,72
		Всього по незвітуючих фермерських господарствах:	495,76
		Всього по фермерських господарствах:	4828,48
		Населення	23548,64
		РАЗОМ:	66206,00

*- з огляду на спільних засновників ці підприємства доцільно розглядати загалом.

Джерело: [12], а також інформація Управління агропромислового розвитку Жмеринського району.

Цікавість у вказаних даних (див. табл. 2) складає те, що класичні агроформування холдингового типу (СВАТ "Браїлівське" ТОВ "Курланд") використовували близько 25 тис. га землі або до 38% земель району. До цієї цифри можна умовно додати кількість землі господарств, які на той час перебували в стані реорганізації (ТОВ "Мир", ПСП "Мрія", ПП "Кармалюківський аграрій") і які за тіньовими схемами у подальшому стали дочірніми підрозділами згаданих агрохолдингів (загалом близько 5 тис. га або 7,5% по району). Таким чином, на 2010 р. на даній території діяльність агрохолдингів за показником землекористування наближалася до 45%, що свідчило про загрозу монополії, про що стверджували ряд дослідників [6 та ін.]. Однак, звертаємо увагу, що мова йшла про декілька – щонайменше 3 різних великих агроформування – із різними засновниками, що не відповідає ознакам монополізму. Натомість ситуація на 2015 р. (табл. 3) свідчить, що діяльність агрохолдингів охоплювала менше 40% землі у районі, тобто цей показник у часі не тільки не збільшився, але й достатньо відчутно зменшився. Принаймні на цьому прикладі можна стверджувати про зменшення ролі агрохолдингів у даному регіоні.

**Організаційна структура аграрного бізнесу
(на прикладі Жмеринського району Вінницької області)**

Підприємства	1.01.2010 р.	1.01.2015 р.
Сільськогосподарські підприємства (без ФГ)		
СВАТ "Браїлівське"	14848,50	9059,0
ТОВ "Курланд"	10200,0	10740,0
ТОВ "Мир"	1766,0	1332,0
ПСП "Мрія"	1783,0	Реорганізоване
ПП "Кармалюківський аграрій"	1371,0	Реорганізоване
ПАФ "Колос"	2825,0	Реорганізоване
ТОВ "Куриловецьке і К"	1829,0	2178,0
ТОВ "Платани"	649,6	765,0
ДП "Кастор" ВАТ "Агромаш"	570,0	858,0
Чернятинський аграрний коледж ВНАУ	412,7	437,0
СВАТ "Федорівське"	211,0	125,0
ТОВ "Згар Плюс"	230,5	Реорганізоване
СП ТОВ "Еннс-Інвест"	206,0	Реорганізоване
Інші	926,6*	13018,6**
Фермерські господарства		
СФГ "Кравчука В.С."	985,00	894,0
ФГ "Жмеринська зернова компанія"	745,00	Реорганізоване
ФГ "Дзялів"	1020,00	1807,0
ФГ "Надія"	353,88	388,0
ФГ "Підгурське джерело"	88,00	Реорганізоване
ФГ "Шарм – ОМ"	215,00	264,0
ФГ "Перемога"	140,00	40,0
ФГ "Рожепське"	588,00	482,0
ФГ "Оксамит МД"	197,84	190,0
Інші ФГ	495,76***	1216,8****

Примітки: * - незвітуючі (2010 р.);

** - у т.ч. ТОВ "Ятек Україна" (383 га), ПП "АгроВілам" (691 га), ПП "Тартацька мрія" (223 га), ПП "УкрТера плюс" (898 га), ТОВ "Одемо" (778 га); ПП "Корнер" (2957 га); ТОВ СХК "Вінницька промгрупа" (1171 га); ТОВ "Поділя Лат Інвест" (1346 га), а також 1 агрохолдинг - ПП "Агрокряж 1" (4571,6 га);

*** - у 2010 р. - 25 незвітуючих ФГ;

**** - 34 ФГ, у т.ч. – новостворене звітуюче ФГ «Агроритм» (721 га) та 33 незвітуючих.

Джерело: інформація Управління агропромислового розвитку Жмеринського р-ну.

В свою чергу, інформація по іншому – Крижопільському району Вінницької області свідчить, що частка агрохолдингів у землекористуванні на 2015 р. становила близько 58%. Так, із 58269 га в цілому по району на ПрАТ "ПК "Поділля" та СТОВ «Кряж і К» припадало відповідно 27279 га (47 %) та 6654 га (9 %). У цьому випадку стан монопольного становища є переконливішим. Проте і даних про зростання частки землі агрохолдингами у

цьому районі також не було підтверджено, що свідчить про стабілізацію динаміки в цілому.

Наскільки дані по зазначеним досліджуваним об'єктам відповідають загальним тенденціям? Для порівняння використали найбільш повні, як вважаємо, результати досліджень М. Кропивка та ін. [6], згідно з яким на 2013 р. частка землекористування агрохолдингами стосовно угідь, які обробляються іншими агроформуваннями, становила в середньому по Україні близько 4% та 21% сільгоспугідь. Як стверджується [6], у 7 областях України агрохолдингами на сьогодні контролюється від 25% і вище усіх земель сільгосппризначення, а у 20 - розміри земельного банку агрохолдингів перетнули межу 35 % сільгоспугідь у користуванні підприємств, у т.ч. по Вінницькій області – 39%. Таким чином, отримані нами дані можна вважати коректними, проте знову ж таки свідчать про необхідність врахування регіональних особливостей.

Висновки. На нашу думку, про унікальність українського досвіду формування феномену агрохолдингів із всіма позитивними і негативними рисами свідчить та обставина, що, окрім російських прикладів, у світі не можливо знайти достатньо близькі аналоги зазначених процесів. Слід зазначити, що одним із основних і, знову ж таки, суперечливих факторів реформ став феномен великих, ринково-орієнтованих, індустріальних за типом виробництва підприємств, заснованих на неаграрному капіталі підприємств, які отримали назву «агрохолдингів». Очевидно, перспективи розвитку галузі та вирішення наявних проблем будуть значною мірою залежати від діяльності саме цього сектору аграрної економіки. Таким чином суспільство стикнулося з новими формами організації аграрного бізнесу із всіма особливостями зазначеного. Потребують серйозної уваги і неспостережувані економічні процеси, що виникли в результаті реформ в аграрній сфері. Адже можливо припустити, що мотиви, цілі, сама модель економічної поведінки підприємств різних груп за розмірами землекористування істотно різняться; в даному разі перехід кількісних змін у якісні представляється достатньо логічним.

Огляд літературних джерел свідчить про достатньо критичне оцінювання ролі та наслідків організаційної динаміки у галузі. Тим не менше, на наш погляд, такі висновки та оцінки повинні ґрунтуватися на достатньо масивному блоку інформації. Втім, хотіли б підкреслити явну недостатність у науковій літературі реальної інформації про діяльність агрохолдингів, що була б достатньо підтверджена емпірично. Звідси вважаємо критичні оцінки щонайменше попередніми. У цьому випадку має місце яскравий ефект переважання аналітичної інформації, побудованої на теоретичних умовиводах, над реальними даними, що призводить до формування і поширення у суспільстві певних стереотипів, що далекі від реальності. Також, на нашу думку, у даному питанні некоректним в цілому є аналізування діяльності якихось окремих підприємств без узгодження цих даних із станом на окремій економічній території. А саме такий підхід залишався поширеним до останнього часу, що по суті спотворює загальну картину. Звідси актуальність подальших детальних наукових пошуків із зазначеного питання представляється достатньо значимою.

Література.

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан і економічне регулювання розвитку / В. Г. Андрійчук. – К. : Аспект-Поліграфія, 2007. – 216 с.
2. Андрійчук В. Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2 – С. 5–21.
3. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
4. Бородіна О. М. Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О. М. Бородіна, А. О. Гуторов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 21–30.

5. Данкевич А. Є. Передумови та основні принципи розвитку агрохолдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 139 – 147.
6. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / за ред. М.Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 38 с.
7. Гайдучий П. І. Незалежна економіка України / П.І. Гайдучий. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. – 528 с.
8. Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5 – 21.
9. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13 – 23.
10. Мороз О. В. Основні проблеми тінізації заробітної плати в Україні / О. В. Мороз, В. М. Семцов // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 94 – 102.
11. Мороз О. В. Фінансові аспекти ідентифікації сучасних прихованих економічних процесів / О. В. Мороз, В. М. Семцов // Облік і фінанси. – 2014. – № 2. – С. 108 – 115.
12. Мороз О. О. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи: монографія / О. О. Мороз, В. М. Семцов. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 188 с.
13. Мороз О. В. Інституційні основи опортуністичних моделей поведінки в аграрній сфері України / О. В. Мороз, Н. П. Карачина, В. М. Семцов та ін. // Агросвіт. – 2015. – № 9. – С. 8–14.
14. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3 – 15.
15. Кропивко М. Ф. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості АПВ на основі розвитку кластерних систем / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 3. – С. 3 – 15.

16. Мороз О. В., Семцов В. М. Роль фактору кластерної організації в аграрному секторі України / О. В. Мороз, В. М. Семцов // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2010. – № 3 (27). – С. 82 – 89.

17. Мороз О. В. Вплив розподілу фінансових ресурсів на розвиток сільських громад / О. В. Мороз, В. М. Семцов // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 37-45.

18. Садовник О. В. Галузеві напрямки діяльності агрохолдингів України : сучасний стан та тенденції розвитку / О. В. Садовник // Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 512 – 520.

19. Гуторов А. О. Агрохолдинги як ефективна форма концентрації сільськогосподарського виробництва / А. О. Гуторов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 102 – 107.

20. Нікітченко С. О. Концентрація та поглиблення інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі / С. О. Нікітченко // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 77 – 83.

21. Нестерчук Ю. О. Організаційно-економічні моделі міжрегіональної аграрно-промислової інтеграції / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 17 – 24.

22. Мельник Л. Ю. Теоретичні основи й практика концентрації виробництва в сільському господарстві / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 15 – 22.

23. Моисеева М. Крупнейшие лендлорды Украины [Электронный ресурс] / М. Моисеева // Дело. – 2009. – 5 окт. – Режим доступа : <http://delo.ua/biznes/kompanii/krupnejshie-lendlordy-ukrainy-131578>.

24. Дідус С. М. Агрохолдинги в Україні: особливості становлення та розвитку / С. М. Дідус // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 96-101.

25. Статистичний збірник : Сільське господарство України. – К. : Державна служба статистики, 2009. – 567 с.

26. Статистичний збірник: Сільське господарство України. – К.: Державна служба статистики, 2013. – 534 с.

27. Статистичний щорічник України за 2015 р. – К.: Техніка. – 2016. – 623 с.

References.

1. Andrijchuk, V.H. (2007), Kapitalizatsiia sil's'koho hospodarstva: stan i ekonomichne rehuliuвання rozvytku [The capitalization of agriculture, state and economic regulation of development], Aspekt-Polihrafiia, Kyiv, Ukraine.
2. Andrijchuk, V.H. (2014), “Problematic aspects of regulation of the agro-industrial companies”, Ekonomika APK, vol. 2, pp. 5 – 21.
3. Andrijchuk, V.H. (2009), “Overconcentration agro-industrial production and land resources and its implications”, Ekonomika APK, vol. 2, pp. 3 – 9.
4. Borodina, O.M. and Hutorov, A.O. (2012), “Agroholdings as a base forming corporate agricultural system in Ukraine”, Ekonomika APK, vol. 11, pp. 21 – 30.
5. Dankevych, A.Y. (2011), “Background and basic principles of agricultural holdings”, Ekonomika APK, vol. 5, pp. 139 – 147.
6. Kropyvko, M.F. (2013), Rozvytok ahrarnykh kholdynhovykh formuvan' ta zakhody z posylennia sotsial'noi spriamovanosti ikhn'oi diial'nosti [Development of the agricultural holding units and measures to enhance social orientation of their activities], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
7. Hajduts'kyj, P.I. (2014), Nezalezhna ekonomika Ukrainy [Independent economy Ukraine], TOV “Informatsijni systemy”, Kyiv, Ukraine.
8. Lupenko, Yu.O. and Kropyvko, M.F. (2013), “Agroholdings in Ukraine and strengthening the social focus of their activities”, Ekonomika APK, vol. 7, pp. 5 – 21.
9. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2012), “Forms of management in agriculture Ukraine (results, problem solving)”, Ekonomika APK, vol. 1, pp. 13 – 23.
10. Moroz, O.V. and Semtsov, V.M. (2013), “The main problem of shadow wages in Ukraine”, Ekonomika APK, vol. 3, pp. 94 – 102.
11. Moroz, O.V. and Semtsov, V.M. (2014), “Financial aspects of modern identify hidden economic processes”, Oblik i finansy, vol. 2, pp. 108 – 115.

12. Moroz, O.O. and Semtsov, V.M. (2011), *Kontrakty v ahrarnij ekonomitsi: real'nist' i perspektyvy* [Contracts in agricultural economics: reality and prospects], VNTU, Vinnitsa, Ukraine.
13. Moroz, O.V. Karachyna, N.P. and Semtsov, V.M. (2015), "The institutional framework of opportunistic behaviors in agriculture Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 8 – 14.
14. Andrijchuk, V.H. (2013), "Agricultural the formation of a new type in the context of the development strategy of domestic agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3 – 15.
15. Kropyvko, M. F. (2013), "Increasing competitiveness and social orientation of DLC-based cluster systems", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3 – 15.
16. Moroz, O.V. and Semtsov, V.M. (2010), "The role of the factor cluster organization in the agricultural sector of Ukraine", *Rehional'na biznes-ekonomika ta upravlinnia*, vol. 3 (27), pp. 82 – 89.
17. Moroz, O.V. and Semtsov, V.M. (2011), "Effect of distribution of financial resources for the development of rural communities", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 37 – 45.
18. Sadovnyk, O.V. (2009), "Sectoral activities holdings Ukraine: current state and development trends", *Formuvannia rynkovoï ekonomiky* [Formation of market economy], KNEU, Kyiv, Ukraine.
19. Hutorov, A.O. (2011), "Agroholdings as an effective form of concentration of agricultural production", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 102 – 107.
20. Nikitchenko, S.O. (2011), "Concentration and deepening of integration processes in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 77 – 83.
21. Nesterchuk, Y.O. (2005), "Organizational and economic models interregional agro-industrial integration", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 17 – 24.
22. Mel'nyk, L.Yu. Makarenko, P.M. and Mel'nyk, L.L. (2011), "The theoretical basis and the practices of concentration of production in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 15 – 22.

23. Moyseeva, M. (2009), “The largest landlords of Ukraine”, Delo, [Online], available at: <http://delo.ua/biznes/kompanii/krupnejshie-lendlordy-ukrainy-131578> (Accessed 05 October 2009).

24. Didus, S.M. (2011), “Agroholdings in Ukraine: peculiarities of formation and development”, *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 96 – 101.

25. State Statistics Service of Ukraine (2009), “Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk” [Agricultural Ukraine. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

26. State Statistics Service of Ukraine (2013), “Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. Statystychnyj zbirnyk” [Agricultural Ukraine. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

27. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2015 rik (2016), [State Statistics Service of Ukraine], Tekhnika, Kyiv, Ukraine.